

Реферат о завршеној докторској дисертацији

Наставно-научно веће Филозофског факултета изабрало нас је у комисију за оцену докторске дисертације коју је пријавила Бојана М. Димитријевић, под насловом: „ИНТЕРКУЛТУРАЛНА ОСЕТЉИВОСТ И УВЕРЕЊА НАСТАВНИКА О КУЛТУРНИМ РАЗЛИКАМА У ШКОЛСКОМ КОНТЕКСТУ”.

Након анализе текста ове дисертације подносимо следећи реферат о њеној оцени.

1. Основни подаци о кандидаткињи и дисертацији

Бојана М. Димитријевић (23. мај 1983, Београд) дипломирала је на Одељењу за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду 2010. године са просечном оценом 8,93 одбранивши дипломски рад са темом *ПИСА у симетричној вршњачкој интеракцији: Анализа комуникационих образаца и начина разумевања задатака* са оценом 10. Мастер студије психологије завршила је академске 2011. године на Одељењу за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду са просечном оценом 10.00 одбранивши мастер рад на тему *Самоперцепција положаја и улоге психолога у образовању*. Академске 2011/12. године уписала је докторске студије психологије на Одељењу за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду на модулу психологија образовања. Веће научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду донело је одлуку 02 број 61206-3259/2-14 МЦ од 8. јула 2014. којом се даје сагласност на предлог теме докторске дисертације Бојане М. Димитријевић.

Као предметни наставник психологије била запослена у две средње школе: Техничкој школи „Уб“ (јануар 2011 - септембар 2012) и у Земунској гимназији (септембар 2011 - септембар 2014), стекавши лиценцу за рад у својству предметног наставника. Била је ангажована као сарадница у настави на Одељењу за психологију Филозофског

факултета у Београду у оквиру предмета: *Увод у психологију образовања, Психологија учења и наставе* (основне студије), *Школска психологија* (мастер студије на модулу образовна психологија), као и на изборним предметима *Комуникацијске вештине, Мултикултурално образовање и Интеркултурално образовање* (јун 2013 - октобар 2014). Од октобра 2014. године до данас запослена је као сарадник у настави у звању асистента на Факултету педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Специјално педагошке и психолошке науке (интерполарни ниво). Ангажована је у оквиру предмета: *Инклузија у образовању, Основе социјалне педагогије, Интеркултурално образовање, Конструктивно решавање сукоба* (основне академске студије), *Инклузивно образовање - теорија и пракса, Медијација и комуникација у васпитно - образовном раду, Индивидуализација и подршка ученицима у васпитно - образовном раду* (мастер академске студије). Од 2018. године ангажована је на заједничком студијском програму Психологија, који реализују Факултет медицинских наука, Факултет педагошких наука, Природно-математички факултет и Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу као сарадник у настави у звању асистента у оквиру предмета *Психологија мотивације и емоција*.

Кандидаткиња је као истраживач била ангажована у оквиру пројекта *Serbian Education for Roma Inclusion: Understanding and assessing teachers' intercultural sensitivity in Serbia* Института за психологију Филозофског факултета у Београду, Института за интернационалну кооперацију у образовању Универзитета за образовање наставника у Цугу (Швајцарска) и Учитељског факултета у Врању (2014-2017). Такође је била ангажована у својству истраживача на пројекту *Images of Intercultural Education and their Implications for Teacher training* Института за психологију Филозофског факултета у Београду и Института за интернационалну кооперацију у образовању, Универзитета за образовање наставника у Цугу (2012-2014). Учествовала је у организовању истраживања у оквиру пројекта ТАЛИС (2013) и била ангажована као локални истраживач на пројектима *Мониторинг инклузије* Центра за образовне политике из Београда (2011 - 2012). Кандидаткиња је такође била ангажована на пројектима *Harmonization and Modernization of the Curriculum for Primary Teacher Education – НАМОС*, број 516762-TEMPUS-1-2011-1-RS-TEMPUS-JPCR (2014-2015) и Comenius IEEPS project: Improving education effectiveness of primary schools (2015-2016). Коаутор је и реализатор семинара *Квалитетна настава III - Когнитивни аспекти успешног поучавања и учења*, технички уредник зборника радова и члан Организационог одбора међународне научне конференције *Improving quality of education in elementary schools* у организацији Факултета педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Института за педагошка истраживања и Завода за унапређивање образовања и васпитања.

До сада је објавила четири рада у научним часописима међународног значаја, два рада у научним часописима националног значаја, 11 саопштења на међународним научним скуповима (од чега је пет објављено у целини, а шест у изводу), као и седам

саопштења на научним скуповима националног значаја (у изводу). Такође је објавила три рада који се не могу категоризовати (публикације и приручници настали као резултат рада на пројектима). Интересовања и области професионалног деловања кандидаткиње односе се на ужу научну област психологије образовања, са посебним нагласком на инклузивном и интеркултуралном образовању.

Докторска дисертација под називом „ИНТЕРКУЛТУРАЛНА ОСЕТЉИВОСТ И УВЕРЕЊА НАСТАВНИКА О КУЛТУРНИМ РАЗЛИКАМА У ШКОЛСКОМ КОНТЕКСТУ” садржи 341 страну основног текста, шест табела у оквиру основног текста, 11 табела у оквиру прилога, седам прилога и 318 библиографских јединица.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет докторске дисертације Бојане М. Димитријевић су уверења наставника разредне наставе у вези са ученицима културног порекла различитог од већинског. Мада је у академској заједници остварена сагласност да су уверења која наставници имају о ученицима мањинског културног порекла вишеструко значајна, постојећа истраживања не доводе у везу уверења наставника (учитеља) са елементима интеркултурне теорије, као и социјалнопсихолошким и културалнопсихолошким доприносима разумевању концепта уверења о групама. У овом раду је разматрана релација између уверења наставника о ученицима културног порекла различитог у односу на већинско и њиховог нивоа интеркултурне осетљивости одређене у контексту Развојног модела интеркултурне осетљивости Милтона Бенета (М. J. Bennett, 1986, 2011), а посебно у односу на ученике две најзаступљеније мањинске групе у Србији (ромске и мађарске). Поред тога, у овом раду кандидаткиња критички разматра претпоставке Бенетовог развојног модела који претпоставља једносмерну развојну прогресију и заступљеност дистинктивних развојних фаза. Уверења наставника о културним групама су разматрана на нивоу садржаја, али и на нивоу процеса који се одвијају у интеракцији, а у складу са претпоставкама различитих приступа: а) социјално-конструктивистички: теорија социјалне репрезентације; б) дискурзивни приступи у социјалној психологији, и в) културалнопсихолошка разматрања релација селфа и другог.

У раду су издвојена два циља истраживања. Први циљ тиче се разумевања начина на који наставници конструишу културне разлике (како их интерпретирају и каква им значења придају), односно каква имплицитна и експлицитна уверења имају у вези са ученицима, родитељима и заједницама културног порекла различитог од већинског. Други циљ односи се на критичко преиспитивање Развојног модела интеркултурне осетљивости: са становишта логичке доследности претпоставки модела, као и у светлу резултата истраживања.

3. Основне хипотезе у истраживању

Реализовано истраживање је било експлоративно и стога није усмерено на проверу унапред задатих хипотеза. Кандидаткиња је, међутим, изнела три истраживачка питања која произилазе из претходно описаних циљева, елаборирала доступна сазнања у вези са поменутиим истраживачким питањима, као и разумевање начина на које су потенцијални резултати истраживања у вези са циљевима истраживања. Постављена су следећа истраживачка питања.

а) *Које теме у вези са ученицима, породицама и заједницама културног порекла различитог од већинског ће се јављати у оквиру интервјуа са наставницима?* Ово истраживачко питање кореспондира са првим наведеним циљем истраживања. Кандидаткиња је указала како резултати доступних истраживања у вези са уверењима наставника најчешће указују на *перспективу о недостатку* (Agirdag et al., 2014; Akkari, Loomis, & Bauer, 2011; Alvarez-Roldan et al., 2018; Avery & Walker, 1993; Bereményi, 2011; Buchori & Dobinson, 2012; Bustos Flores & Smith, 2009; D'Haem & Griswold, 2016; Diamond et al., 2004; Easter et al., 1999; Kumar & Hamer, 2012; Lynn, et al., 2010; Larke, 1990; Machovcová, 2017; Milner et al., 2003; Pang & Soong, 2016; Pulinx, et al., 2015; Watson, 2011; Watson et al., 2006; Zachos, 2017). Пеђе се културне разлике посматрају као *ресурс у образовном контексту* (Gutentag et al., 2017; Pang & Soong, 2016) или као *нерелевантне* (A. E. Lewis, 2001; Milner, 2005; Pang & Soong, 2016; Pennington et al., 2012).

б) *Да ли ће се и на који начин уверења наставника различитих нивоа интеркултурне осетљивости процењених на основу Инвентара интеркултурног развоја (етноцентричке оријентације порицање и одбрана, са једне стране; прелазна оријентација минимизација, са друге), односно теме у оквиру исказа учитеља, међусобно разликовати?* Ово истраживачко питање кореспондира са оба основна циља истраживања. На основу анализе претпоставки Развојног модела интеркултурне осетљивости (М. Ј. Bennett, 1986, 2004) кандидаткиња указује да би било очекивано да постоје квалитативно различити обрасци уверења за различите стадијуме/оријентације.

в) *Да ли ће се и на који начин уверења учитеља, односно идентификоване теме разликовати када је реч о различитим културним групама?* Ово истраживачко питање такође кореспондира са оба наведена циља. У складу са претпоставкама Развојног модела интеркултурне осетљивости, очекивано би било да обрасци уверења у оквиру истог стадијума/оријентације буду слични за различите групе, односно да одражавају опште тенденције у оквиру наведене оријентације (М. Ј. Bennett, 1986, 2004), док би према мишљењу кандидаткиње одступања од овог очекивања указала на потребу да се модел делимично реконцептуализује тако да укључи објашњења која се односе на друштвени положај мањинских група. У истраживању се стога разматрају уверења наставника у вези са двама најбројнијим мањинским групама у Србији (мађарска и ромска културна група),

чији је друштвени положај различит у погледу обухвата образовањем, прилагођености образовним потребама (настава на матерњем језику), социоекономског статуса, социјалне дистанце и др.

4. Кратак опис садржаја дисертације

У складу са предметом овог рада, први део подељен је у три општије целине тако да свака од целина кореспондира са једним аспектом теме. Прва целина, *Образовање у мултикултурном контексту*, ситуира разматрање наставничких уверења у вези са културним разликама у оквиру актуелних разматрања интеркултурног и мултикултурног образовања, као и алтернативних приступа образовању, односно у школски контекст. Друга целина *Одабрани концепти и модели у домену успешности у интеркултурној интеракцији* нуди селективан преглед концепата и модела који претендују да објасне разлике у погледу тога у којој мери су особе успешне у мултикултурном контексту и интеркултурној интеракцији. У оквиру ове целине размотрени су поједини развојни модели, а највећа пажња посвећена је представљању и критичком разматрању Развојног модела интеркултурне осетљивости Милтона Бенета, како у поређењу са осталим моделима развоја кроскултурне компетентности. У оквиру треће целине *Уверења и сродни концепти* успостављене су смислене релације између: а) социјално-психолошких теорија и модела у вези са уверењима о групама и сродним концептима са једне стране; б) културално-психолошких разматрања концепата селфа/идентитета који инкорпорира културу и другог, са друге стране и в) области која се често назива образовањем наставника којој припадају разматрања и истраживања о уверењима наставника и будућих наставника у вези са културним разликама међу ученицима.

У оквиру другог дела рада (*Методолошки оквир истраживања*) описани су предмет и циљеви истраживања, као и истраживачка питања. Такође, представљена је истраживачка парадигма, карактеристике узорка и контекста истраживања. У оквиру ове целине описане су технике за прикупљање података и процедура. Основне технике за прикупљање података у овом истраживању су индивидуални полуструктурисани интервју, хипотетички критични инцидент у две функционално аналогне верзије, као и Инвентар интеркултурног развоја (Hammer, 2011). Квантитативна анализа података укључивала је т-тестове за зависне узорке и корелационе анализе. Квалитативна анализа и интерпретација података, као најважнији аспект анализе података, заснивала се на комбиновању индуктивног приступа квалитативној тематској анализи (Braun & Clark, 2012) и утемељене теорије засноване на конструктивистичким принципима (Charmaz, 1983; 2006). У овом сегменту исцрпно су описани поступци анализе података, као и критеријуми за евалуацију квалитативних истраживања применљиви у оквиру овог истраживања.

Трећи део рада (*Приказ и интерпретација резултата*) садржи два сегмента који обухватају приказ и интерпретацију резултата квантитативне анализе у вези са интеркултурном осетљивошћу наставника разредне наставе, као и приказ и интерпретацију резултата квалитативне анализе у вези са уверењима наставника. У оквиру сегмента који се односи на квантитативну анализу изложени су налази у вези са дескриптивним статистичким показатељима двеју скала у оквиру Инвентара интеркултурног развоја и супскала, тестирана је значајност разлика на скалама, као и значајност разлика на појединим супскалама, установљене су интеркорелације супскала. У оквиру сегмента који се односи на приказ и интерпретацију резултата квалитативне анализе, приказане су и интерпретиране идентификоване теме у оквиру сваког од два подзорка (подзорак порицање и поларизација и подзорак минимизација) у вези са концептом културе и културне разлике, ромском културном групом (ученици, родитељи, интервенције наставника, критични инцидент са ромским учеником), као и мађарском културном групом (ученици, родитељи, колеге, мађарска културна група у целини, интервенције наставника, критични инцидент са мађарским учеником). Након приказа и интерпретације резултата у оквиру сваког од подзорака, следила је дискусија налаза у контексту Развојног модела интеркултурне осетљивости (M. J. Bennett, 1986, 2004), као и у контексту два модела садржаја стереотипа (Fiske et al., 2002; Joffe, 2015; Joffe & Staerklé, 2007).

Четврти део рада (*Дискусија и закључна разматрања*) обухватио је разматрање у контексту интраживачких питања. У првом сегменту упоређена су уверења (о култури и културној разлици уопште, ромској културној групи и мађарској културној групи) међу подзорцима различитог нивоа интеркултурне осетљивости. Налази су интерпретирани у контексту Развојног модела интеркултурне осетљивости и у контексту различитих модела садржаја стереотипа. У другом сегменту упоређена су уверења о ромској и мађарској културној групи и налази су интерпретирани у контексту релевантних теоријских и емпиријских доприноса представљених у уводном поглављу, пре свега Развојног модела интеркултурне осетљивости, перспективе о дефициту и перспективе о монолингвалним уверењима наставника.

Пети део дисертације (*Закључак*) доноси разматрање резултата у контексту циљева истраживања. У складу са првим циљем истраживања смислено се повезују исходи критичке анализе Развојног модела интеркултурне осетљивости изнете у уводном поглављу, са резултатима овог истраживања. Износе се закључци који указују на то да је на основу налаза истраживања потребна делимична реконцептуализација Развојног модела интеркултурне осетљивости (M. J. Bennett, 1986, 2004), тако да уважи процесну природу разматрања о културним разликама, могућност да се процеси одвијају симултано и да се одустане од претпоставке о једносмерној развојној прогресији интеркултурне осетљивости и дискретним стадијумима развоја. Такође се указује на то да налази указују

на то да је перцепција различитих културних група обликована у већој мери дељеном социјалном репрезентацијом него интеркултурном сензитивношћу (процењеном на основу Инвентара интеркултурног развоја).

Шести део рада (*Значај и допринос истраживања*) указује на доприносе истраживања у погледу развоја теорије: понуђена делимична реконцептуализација Развојног модела интеркултурне осетљивости; изнети закључци у вези са потребом да модели садржаја стереотипа удружено могу боље објаснити положај припадника мањинске групе у вези са којом постоји изразито негативна социјална репрезентација (ромска културна група)

У оквиру седмог дела рада приказана су ограничења истраживања и препоруке за будућа истраживања.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Резултати овог истраживања могу бити сумирани на следећи начин:

У оквиру оба подзорка (наставници на стадијуму порицања и поларизације; наставници на стадијуму минимизације) утврђени су (различито учестали и у различитој мери експлицитни) *процеси хијерархијског вредновања група* и *контрастирања* са сопственом групом, као и *процеси умањивања значаја разлика* и *наглашавања универзалне људскости*. Добијени резултати истраживања, према мишљењу кандидаткиње, указују на то да се не може издвојити јединствен образац тема за одређене фазе развоја интеркултурне осетљивости, што је у супротности са претпоставкама Развојног модела интеркултурне осетљивости (M. J. Bennett, 1986, 2004).

Културне групе (ромска и мађарска) су сагледане су од стране наставника као међусобно веома различите: ромска културна група из перспективе *когнитивних и некогнитивних дефицита*; мађарска културна група из перспективе *склоности хомогеном груписању и фаворизовању припадника сопствене групе*.

Перцепција обе културне групе у већој мери је зависи од социјалне репрезентације о датој културној групи, а у мањој мери од развојног стадијума на којем се налазе наставници. Другим речима, појединачне културне групе су на сличан начин опажене у оквиру оба подзорка (наставници на стадијуму порицања и поларизације; наставници на стадијуму минимизације).

Могу се уочити разлике међу подзорцима наставника у погледу учесталости и интензитета склоности ка хијерархијском вредновању група, пре свега када је реч о ромској културној групи. Резултати истраживања указују на то да су у оквиру подзорка порицање и поларизација заступљеније *тенденције указивања на екстремне, негативне*

примере и хијерархијско вредновање, као и да су за овај подузорок јединствена социобиолошка објашњења разлика.

Основни научни допринос овог рада је у домену развоја теорије. У раду је критички анализиран и разматран Развојни модел интеркултурне осетљивости Милтона Бенета (M. J. Bennett, 1986), пре свега са становишта унутрашње логичке доследности претпоставки овог модела, као и са становишта потенцијала модела када је реч о интерпретацији резултата овог истраживања. Указано је на аргументе у прилог одустајања од претпоставке о једносмерној развојној прогресији, као и у прилог наглашавања заступљености процеса (хијерархијско вредновање и контрастирање; умањивање значаја разлика), који могу бити симултано заступљени у исказима особе, пре него што је реч о дискретним фазама/стадијумима. Такође је указано на утицај садржаја социјалне репрезентације о специфичним мањинским групама на обликовање уверења о истима. Понуђена је и интерпретација резултата у контексту претпоставки два модела садржаја стереотипа и указано је на то да је комбиновањем претпоставки ових модела могуће на бољи начин објаснити перцепцију мањинске групе (ромска група) у вези са којом су заступљена бројна негативна уверења.

Поред тога, научни допринос се огледа у синтези разнородних теоријских оквира разматрања уверења о групама и релацијама селфа и другог (из домена социјалне психологије, културалне психологије, поља образовања наставника, као и модела који објашњавају успешност у интеркултурној интеракцији) и емпиријских налаза у вези са интеркултурном осетљивошћу и уверењима наставника.

Коначно, квалитету овог рада допринео је индуктиван приступ анализи и интерпретацији података са накнадним ослањањем на теоријске моделе и концепте, као и заступљеност релативно разноврсних техника за прикупљање података, односно триангулација као поступак за повећање кредибилности налаза.

6. Закључак

На основу анализе докторске дисертације Бојане М. Димитријевић, Комисија закључује да предложена дисертација указује на то да кандидаткиња: (а) поседује одлично познавање релевантних теоријских полазишта када је реч о уверењима наставника у вези са културним разликама, при чему успоставља смислене релације између различитих модела и концепата идентификујући отворена питања; (б) веома студиозно критички разматра постојеће моделе и концепте са становишта унутрашње логичке доследности, као и из перспективе налаза доступних истраживања; (в) доследно примењује различите приступе квалитативној анализи података, при чему исцрпно елаборира елементе различитих приступа које укључује у процес анализе података, као и елементе које искључује, чиме поткрепљује уверљивост својих закључака; (г) успешно разматра налазе

истраживања у контексту теоријских модела и резултата ранијих истраживања; (д) износи препоруке у вези са развојем теорије у домену успешности у интеркултурној интеракцији и у домену садржаја уверења о групама.

Комисија закључује да је предложена дисертација у складу са одобреним предлогом докторске дисертације и да предложена дисертација представља самостално и оригинално научно дело које на аргументован начин истражује уверења наставника о ученицима из мањинских културних група.

На основу ових закључака Комисија предлаже Одељењу за психологију и Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду да прихвати овај позитивни реферат о докторској дисертацији Бојане М. Димитријевић под насловом „ИНТЕРКУЛТУРАЛНА ОСЕТЉИВОСТ И УВЕРЕЊА НАСТАВНИКА О КУЛТУРНИМ РАЗЛИКАМА У ШКОЛСКОМ КОНТЕКСТУ”.

Београд, 4.10. 2019. године

Комисија:

др Данијела Петровић, ванредни професор (ментор)
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Сунчица Мацура, редовни професор
Факултет педагошких наука Универзитета у
Крагујевцу

др Јелена Врањешевић, ванредни професор
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Оља Јовановић Милановић, доцент
Филозофски факултет Универзитета у Београду